

Gombos Péter

19. századi magyar mesegyűjtők és az irodalmi népmese

A népmese és műmese alapvető műfaji kérdéseiről¹

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy a népmese és a műmese műfaji meghatározása kapcsán egy alapvető kérdésre, problémára – a dichotóm gondolkodás tarthatatlanságára – hívjam fel a figyelmet.

Mindenekelőtt nem haszontalan dolog egy fogalommeghatározásból kiindulni. A 'népmese' számos definíciója közül magam Katona Lajosét használom legszívesebben. Pontossága mellett különlegessé teszi ezt a 19. századi ízes nyelvezet, de korántsem ez szól csupán ezen értelmezés mellett:

„A mese az epikai költészet azon műfaja, mely az eposzban is jogosultan szereplő csodálatos elemet nem csak megtűri, de annyira megköveteli, hogy ilyen csodálatos elem nélkül nem is képzelhető, sőt tovább menve, a csodálatost, a természet tapasztalati úton megismert rendjén kívül állót, nem is mint ilyent, hanem mint természettest tünteti fel.”²Bár mindössze egyetlen – igaz, hosszú – mondat ez, jól fogja meg a lényegét. Egyrészt úgy utal a műfaj költőiségére, hogy közben világosan elhatárolja a lírától, másrészt pontosan mutatja meg az „alapelem”, a csoda helyét, szerepét.

Ezek után a műmese meghatározása részben könnyű, részben nagyon is nehéz feladat. Könnyű, ha a lényegét tekintjük, tudniillik, hogy olyan meséről van szó, amelynek ismert a szerzője. Minden más – például morfológiai – sajátosság itt most lényegtelen, hiszen nem mutat rá a különbségre.

Ugyanakkor ez a leegyszerűsítés semmilyen módon nem mutatja meg azt a sokszínűséget, gazdagságot, amely a műmesére jellemző – akár morfológiai szempontból. Az, hogy csupán a szerzőre fókuszálunk, egyazon csoportba helyezi a fabulákat, Andersen vagy épp Lázár Ervin meséit, miközben azonnal érezzük, hogy e művek kapcsán biztosan szükség volna valamilyen diszjunkcióra vagy elkülönítésre. Ez azonban még mindig csupán a kisebbik problémának tűnik, ha figyelmünket a műfaj egy másik érdekes csoportjára fordítjuk.

Az irodalmi népmese

Miközben az egyik legnépszerűbb, legolvasottabb gyűjteményről van szó, valójában már a borítónál meg kellene akadnunk Illyés Gyula *Hetvenhét magyar népmeséje* kapcsán. Hogy lehet ez népmesék gyűjteménye, ha van szerzője a műveknek?

A magyarázatot régóta tudjuk: a jeles író folklórszövegek fölhasználásával, az eredeti történetek jelentős átdolgozásával alkotta meg meséit. Vagyis miközben törekedett megőrizni a műfaj „ízét”, sajátosságait, a szóbeliségből fakadó varázsát, egyúttal meg is szüntette ezeket, tudniillik Illyésnél az improvizáció, a megismételhetetlenségből adódó jellegzetességek helyét átvették a szerkesztői gondosságból, írói tehetségből adódó elemek. Emellett sajnos – ahogy Boldizsár Ildikó fogalmaz – „minden apró mozzanatot motívál, megmagyaráz, s ezzel körülményessé, nehézkessé, túlbonyolítottá teszi a mesét. Illyés nem hagy semmit kimondatlanul, azaz megfosztja a tündérmesét egyik éltető elemétől, a titoktól és a titokzatostól...”³ S hogy miért tett így az egyébként kiváló író? Ezúttal nem nehéz a magyarázat: évszázados *hagyomány* jogosította föl erre. A 19. század jelentős mesegyűjtői ugyanis éppúgy inkább csak „nyersanyagnak” tekintették a folklórszöveget, mint a fordítók. Ahogy Grimmék kötete kapcsán is olvashatjuk: „Mert miként a legtöbb mesegyűjteményre, úgy erre is igaz, hogy szerkesztőik a gyűjtés után alaposan átjavították az anyagot: a kontamináció jegyében változatokat vontak össze, nyelvjárásokat egységesítettek, megformáltak, tovább formáltak, szűrtek, toldottak és ékesítettek.”⁴ De érdemes megnézni közelebbről is a korábban már említett magyar elődöket, esetükben hogyan is állt össze a nyomdába kerülő anyag. Ez már csak azért is fontos, mert a gyűjtött anyaghoz ragaszkodás, a „hitelesség” valójában a műfaji besorolást is eldönti. Hiszen, ha csupán alapanyagként kezelte a gyűjtő-szerkesztő a szöveget, akkor inkább *irodalmi népmeséről* (műmeséről?) s nem *népmeséről* beszélhetünk.

Arany János anno így vélekedett minderről: „A jó gyűjtő mindenek felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. [...] Az előadási, öltöztetési modor annyira hatalmában álljon, hogy ha valamely mesének pusztá vázát kapná, képes legyen azt olyanra tenni, mintha a legjobb mesemondó ajakáról vette volna.”⁵ Vagyis a gyűjtőt feladata feljogosítja arra, hogy szabadon kezelje a meséket, kiegészítse, „csinosítsa” azokat. Ugyanakkor a költő ugyanezen írásában azt is hangsúlyozza a jó gyűjtővel kapcsolatban: „Nem jut eszébe, hogy ő tanult ember, s e joga módosíthat, elvehet, hozzátehet; nem, hogy indokoljon, hol azt a nép nem tartja szükségesnek (lásd Illyés! – GP); hogy valószínűvé akarja tenni, a mi képtelenség; hogy *irodalmi* (a kiemelés Aranytól származik! – GP) színnel vonja be, mint ha valami novellát csinálna.”⁶ Már a legelső hazai gyűjtemény (Gaal György: *Mährchen der Magyaren* – 1822) magyar nyelvű változata kapcsán ismerjük a „szerkesztési” körülményeket. A kötet (amely nem egyezett meg teljesen a német verzióval) elkészítésével Gaal Toldy Ferencet bízta meg, aki a feladatot „továbbította” Kazinczy Gábornak.⁷

Kazinczy Gábor szerkesztési elveit egy Toldynak írott leveléből pontosan megismerhettük. Ebben „felhívja Toldy figyelmét azokra a helyekre, ahol elírások történtek az eredeti kéziratban, ezeket kijavítva közlik. (Ilyen pl. a Balga Tamás c. mese esetében Világbíró Nagy Mátyás helyett három helyen is Sándor szerepel, ez kijavítva jelent meg, a szövegben következetesen végig Világbíró Nagy Mátyás szerepel.)”⁸ A kor elvárásainak megfelelően bánt az idegen szavakkal, többnyire átírta azokat. Persze nem mindet:

„Némely idegen szavakat meghagytam, mert jellemző pl. purgerság, gulranz, patrol.”⁹ Mindeközben ugyanakkor Kazinczy megpróbálta megőrizni az élő szavas mesemondás sajátosságait:

„A magyar mesei előadó sajátosága, hogy ismételteti azt (beszélgetés közben), mit a hallgató vagy olvasó már tud, de az, akinek ott elmondatik, nem tudhat. Erdélyi összehuzta ezt pedig tilos.”¹⁰

Természetesen különös figyelem került a durva, alpári kifejezésekre, hiszen itt már gyerekközönségre is lehetett számítani. Ahogy erről Toldynak beszámol a szerkesztő:

„Némely frivolabb kifejezést meg kelle lágyítanom. P 124. a szeretőm segge partja. Te talán azt is sokalni fogod ami megmarad. Ne feledd, hogy kocsis élce.”¹¹ Vajon változott-e ez a szemlélet, a cenzúrázó-korrigáló, akár a maga szájíze szerint alakító szerkesztői attitűd a későbbiekben?

Kriza János esetében elsősre azt gondolhatjuk, igen, hiszen ő maga így fogalmazta meg a feladatát:

„Lassan tisztult bennem a gondolat, úgy adni ki a népkölteményeket s szólásmódokat, oly hangajtséssel, épen mint a nép kiejti – a virágot egész hímével, illatával mutatni be a közönségnek – a plántát úgyszólván azonmódulag, mint a természet anyakeblén felvirult, állítani elé.”¹²

A Benedek Elek példaképének is tekinthető nagyajtai unitárius lelkész (később püspök) *Vadrózsák* című kötetének történetei sokak – köztük a későbbi Elek apó – számára feledhetetlen gyermekkori meseélményt jelentettek. Másrészt könyve többeket inspirált arra, hogy hasonló gyűjtőtevékenységbe fogjanak.

Kriza „módszere” nem volt egyedi: munkájához segítőtket kért föl, gyűjtőtársai pedig többnyire levélben küldték el a szövegeket. Így elvileg két személyen is átment a mese, két esély is adódott arra, hogy – bármilyen okból vagy céllal – megváltozzon a textus. Ehhez képest a témával foglalkozók többsége (Gyulai Páltól Kovács Ágnesen át Domokos Mariannig) úgy véli, hogy meglehetősen pontos, hiteles lejegyzés, majd kiadás történt. A „zökkenőket”, nyelvi hibákat, stílusbeli egyenetlenségeket ugyan javította a szerkesztő, de nagymértékben ragaszkodott az eredeti/kapott anyaghoz.¹³

Ebbe persze az is belefért, hogy az általa stilizált, korrigált mesét visszaküldte a gyűjtőtársnak „visszaszékelyesítés végett”¹⁴

Krizával kapcsolatban 1908-ban mégis komoly vita bontakozott ki, amelyet „második Vadrózsa-per néven” emlegettek. Ennek tárgya Kriza János népmeséinek hitelessége volt. A támadóként fellépő Horger Antal álláspontja szerint Kriza tartalmilag is stilizáltan közölte meséit, Erdélyi Lajos és Sebestyén Gyula viszont ezt határozottan visszautasították. Ők azt állították, hogy Kriza stilizálásait csak népnyelvi és hangtani szempontok szerint érvényesítette.¹⁵ Ezt az álláspontot erősítheti az is, hogy – Domokos Mariann több meggyőző érveléssel támasztja ezt alá – Kriza meséinek lejegyzője elsősorban az a Marosi Gergely lehetett, aki nyelvészeti érdeklődése miatt jobban figyelt a nyelvi sajátosságokra, s bizonyosan kevésbé volt motivált a szöveg stilizálására, megváltoztatására. Sőt. Ugyancsak erre utal az a tény is, hogy – sokakkal ellentétben – Marosi még az alpáriságot sem hagyta ki vagy finomította.¹⁶

Kriza mellett (előtt?) korábban leggyakrabban Kálmány Lajost emlegették úgy, mint a gyűjtött mesék leghitelesebb közlőjét. Ám Kovács Ágnes kutatásai után egyértelműen kijelentette: „Kálmány szövegei sem hitelesebbek, mint Aranyéi vagy Krizáé, csak

– rosszabbak.²¹⁷ Ugyanazt a szöveget akár háromszor-négyszer is átdolgozta, sőt még az is előfordult, hogy Ipolyi csallóközi meséit átültette szegedi dialektusba...¹⁸ Pozitívum ugyanakkor, hogy Kálmány – talán elsőként a társak közül – gyors folyóírással már a helyszínen megpróbálta lejegyezni a szöveget.¹⁹

A pontosság, hitelesség „vádja” a Felvidéken gyűjtő Merényi Lászlót sem érheti. Jellemző, hogy a mesék mellett közölt találós kérdésekről Vargha Katalin ezt állapítja meg: „néptalányai esetenként még csak népi párhuzammal sem bírnak.”²⁰ Megkerülhetetlen a témában Arany László ilyen tárgyú munkásságának említése, az *Eredeti népmesék* (1862) ugyanis komoly hatással volt a kortársakra és az utódokra is.

Bár olyan szerzőről van szó, aki – már csak édesapja miatt is – meglehetősen nagy figyelmet kapott, érdekes módon mesegyűjteményének keletkezése körül több a homályos, mint a biztos pont. Miközben a kötet megjelenésekor is mindössze 17 éves volt, van, aki szerint a könyv anyaga még korábban, 6-8 évvel azelőtt „keletkezett”, s az 1861-es erdélyi utazása csupán inspirációt adott a kiadáshoz, nem gyűjtött anyagot.²¹ Nem akarván ítéletet alkotni, csupán néhány érdekes – s néhol egymásnak ellentmondó – megjegyzést idéznék különböző szerzőktől Arany László mesegyűjteménye kapcsán:

„Laci nem felcsapott authornak! Hús ív népmeséje van már kinyomva Heckenastnál, melyet a nényével gyűjtöttek még gyerek-korukban, s kap érte 200 forintot.”²² „A gyűjtésben és leírásban László bizonyára azon tanácsokat követte, melyeket atyja később oly világosan foglalt össze Merényi népmeséinek bírálatában.”²³

„Az addigi gyűjtéseken – úgymond – igenis megéreztem az irodalmi íz, vagy nagyon is népieskedők voltak; ezeket gyermek-ésszel hallgatták föl jegyzőik, híven megtartották emlékükből, »s már koruknál fogva is képesek voltak egész naív szellemben följegyezni.«²⁴ „Úgy tűnik, Arany László egyenként elolvasta a meséket, mintegy felelevenítette őket emlékezetében, közben kijavított egy helyesírási hibát, kettőbe tagolt egy-egy hosszú mondatot, módosított egy-egy tájnyelvi vagy erősnek ítélt köznyelvi kifejezést. Ez azonban csak a mesék elején figyelhető meg, később elragadta őt a lejegyző előadása s benne magában is kialakult az elmondandó mese, fölöslegesnek ítélte, de valószínűleg meg is feledkezett róla, hogy a lejegyzett szövegbe ceruzával vagy tintával beleírjon. A mese megírásánál csak kezdetben lehetett szüksége a kéziratos szövegre, feltehetően először A veres tehén és Fehérlófia meséjét dolgozta át, ezekben találunk legtöbb ceruzával írt módosítást.”²⁵ „Bár az Eredeti népmesékhez egyetlen szerzői név, Arany Lászlóé társul immár másfél évszázada, az Arany Lászlót és nővérét gyermekkoruk óta ismerő Gyulai Pálnak a gyűjtemény megjelenése után több évtizeddel tett kijelentése szerint (1) a gyűjteményt Arany László és Arany Juliska közösen állították össze, (2) majd a szerkesztésben, a szövegváltozatok végső kialakításában Arany János is közreműködött. A probléma ez esetben az, hogy tudomásunk szerint minderre (vagyis családtagjainak az Eredeti népmesék létrejöttében játszott változatos szerepére) Arany László életében soha nem utalt.”²⁶ A realitásérzékünk azt súgja, kis esélye van annak, hogy a meglehetősen fiatal Arany László 1861-es utazása során maga hallotta, írta le népi mesemondóktól a később megjelentett történeteket, s több jel mutat arra is, hogy a textusok – részben vagy egészében az ő keze munkája nyomán – szerkesztve lettek.

Hitelesség terén pozitív példaként említhetjük Mailand Oszkárt, aki kötetében le is írja: „Ezeket minden kihagyás, toldás vagy átalakítás nélkül úgy közlöm, miként a mesélő ajkáról feljegyeztem, mert ha az ősi felfogás, hit és nyelvezet ezen legfontosabb forrásain

változtatunk, önmagunkat csaljuk meg.²⁷ Persze a hitelességnek ára van: „Fájdalom, a költői erő és szépség tekintetében nem találunk már annyi értékes darabot benne, mint a régebbi gyűjteményekben. A mesteri alkotások a gyűjtések elején közkinccsé váltak, hiszen szépségükkel mintegy felkínálták magukat a közlésre. A mai időkig kevés maradt észrevétlenül belőlük. A késői gyűjtő számot is vetett ezzel a körülménnyel s örömmel vette, kellett is vennie, a másodrendűt.”²⁸

Sebestyén Gyula nem ígérte ezt a hitelességet, s *Dunántúli gyűjtése* (1906) valóban kevésbé adja vissza a népi mesemondók stílusát, inkább íróként jegyezheti a műveket.²⁹

Berze Nagy János saját bevallása szerint a mailandi utat követte: „A mesékre vonatkozólag még az a megjegyezni valóm van, hogy a t. olvasó úgy kapja, a mint én hallottam őket. Nem stilizáltam rajtuk semmit. Legnagyobb részét mindjárt a hallomás után, ott a helyszínén papírra vettem, másrészt pedig emlékezetből írtam le.”³⁰ Ehhez képest gyűjteményében hiába „szólal meg” elvileg több különböző mesélő, a hangjuk egyforma, stílusuk kétségkívül Berze Nagy Jánosé.³¹

Külön kell szólnunk Benedek Elekről, aki alighanem a legnagyobb hatást tette nemcsak a gyűjtőkre, de a magyar népmesekincsről alkotott általános képünkre is. Esetében különösen érdekes az, hogy míg ma vitán felül áll jelentősége, szerepe a magyar mese- és gyermekkultúra segítésében, fejlesztésében, korábban kifejezetten sok kritika érte – különösen a meséi, mesegyűjteményei kapcsán. Ezek a kritikák nagyon bántották, s igaztalanoknak is érezte a támadásokat.

„Mit gondoljak KATONA Lajosról, ... mit gondoljak az ő lelkiismeretességéről, ha az igazi népmesék egyik forrásaként nevezi meg az ARANY – GYULAI népköltési gyűjteményét, melynek harmadik kötetében mind én írtam a meséket, azokat is, melyek alatt KRIZA János és ORBÁN Balázs neve áll, s „sokszor apokrifhek”-nek nevezi a Magyar Mese- és Mondavilág-beli meséimet, melyeket ugyan arról a ’törő’ metszettem, melyről az ARANY – GYULAI-féle kötetben valókat s éppúgy írtam meg, ha nem jobban?”³²

S hogy nem csupán ő élte meg ilyen erős érzelmekkel e vitát, bizonyoságul a válasz Katona Lajostól:

„Ami a megbízatást illeti, azt B. E. úr GYULAI Pál állítása szerint nem tőle, hanem a Népköltési Gyűjtemény népmesei részének szerkesztőjétől, ARANY Lászlótól kapta. Hogy a megbízás mire szólott és hogy azt B. E. úr miként teljesítette, arról feleljen és meg is felel mindazoknak, akiket illet, a két szerkesztőtárs egyike, GYULAI Pál.”³³

Benedek Elek reakciója önmagában is érdekes, de bepillantást enged a szerkesztői munkába is, valamint megmutatja az attitűdöt is a „feldolgozandó” művekhez:

„Azt kérdezem GYULAI Pál úrtól: igaz-e, hogy ő maga vitt fel az Akadémiaépületébe, az ő osztálytitkári szobájába, s nyitotta ki azt a szekrényt, melyben Kriza kézirati hagyatéka állott? Igaz-e hogy ő maga bízott meg a kéziratok átnézésével, a használható anyag kiválogatásával s mikor tényleg találtam egy néhány mesét, mely nem volt meg a Vadrózsákban, megbízott, hogy a meséket, miután közlésre alkalmatlanok voltak, megírjam? E mesék közül egyetlen egyet sem írt Kriza. Ő hozzá beküldötték a gyűjtők, akik leírták a hallott mesét, úgy ahogy tudták, – s midőn ezeknek az újraírása szükségessé vált, ez nem jelenti ... hogy az újraíró kiforgatta a meséket igazi karakterükből, egyszerűen az igazi mesemondó hangját próbálta belevinni csekélységem: azt a hangot, mely bennük volt, mikor a mesemondó elmesélte, de amit visszaadni a gyűjtő nem tudott. Erről szólt az én megbízatásom ... A megbízatást becsületesen teljesítettem, aminthogy a pedantságig lel-

kiismeretes ARANY László egy szónyi javítani valót se talált az általam megírt mesékben. Ugyanígy volt ez ORBÁN Balázs meséivel is.”³⁴

Az átírás, átdolgozás tényét tehát Benedek sem tagadta – miért is tette volna, amikor ugyanígy járt el ezzel, mint kollégái többsége. Ráadásul célja valóban nemes volt. Ő nem néprajzkutatóként kezelte a meséket, nem a folklorista szenvedélye hajtotta. Az ő célja az volt, hogy a mesék alkalmassá váljanak – Boldizsár Ildikó szavaival élve – a „polgári gyerek-szobákban való mesélésre”³⁵ Krizával ellentétben ő nem sorról sorra haladva javított, inkább újramesélte az egész történetet.³⁶

Más kérdés az, hogy a pedagógiai-didaktikai sík felerősítése néhol az egyébként nagyobb irodalmi érték rovására ment. Nem kívánván ezt hosszasan részletezni, egy rövid példát hoznék bizonyásgul. Kriza János *Csókalányok* című kötetében található a Rest macska című mese. A történet közismert: a lusta feleséget ura azzal „szoktatja” munkára, hogy a macskának ad feladatokat, s ha az (illetve helyette az ifiasszony) nem végzi el a házimunkát, az asszony hátára kötve veri el az állatot. Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilágában* Dolgozz, macska! a történet címe – mennyivel direktebb jelzés már ez is... –, s néhány sorral a befejezés előtt a mesélő kiszól a (gyerek)közönséghez: „Úgy-e, ti is így gondoljátok, hogy a macskát sajnálta, s nem a maga hátát.”³⁷

Más szerzőnél nem látunk hasonlót – Kriza ugyanezen történeténél sem –, s az efféle magyarázkodás nem is „áll jól” a mesének.

Tanulmányommal azt mutattam meg, hogy miközben úgy gondolhatjuk, a magyar népmese sajátosságait jól dokumentálták, a példaanyag ehhez igen gazdag, valójában e példánk többsége – ha elfogadjuk a tanulmány elején idézett definíciót – sokkal közelebb áll a műmeséhez, mint a népmeséhez. Valójában alig tudhatjuk, milyen volt akár csak 200 évvel ezelőtt is folklórkincsünk ezen része, maximum azt ismerhetjük meg, milyennek látt(at)ák a 19. század gyűjtői-szerkesztői.

Ha a morfológiai sajátosságokat nézzük, mindez – tudniillik, hogy e gyűjtemények inkább műmeséket tartalmaznak – persze kevésbé igaz, ám ez esetben bizonyos műmeséknél (még Andersen néhány történetére is igaz ez, lásd Borsószem hercegkisasszony) ugyancsak azt kell megállapítanunk, hogy közelebb állnak a népmeséhez, mint a „tárgyak költőjének” legtöbb története (A rendíthetetlen ólomkatona, A teáskanna, A kis gyufaáruslány stb.).

Mi a tanulsága mindennek? Leginkább az, hogy a népmese-műmese diszjunkció nem tartható fenn, akár morfológiai, akár eredet, szerzőség alapján csoportosítunk. Az „irodalmi népmese” műfaját muszáj elhelyeznünk ebben a fogalmi rendszerben, ha pontosan szeretnénk látni e műfajok egymáshoz való viszonyát.

Jegyzetek

1. A tanulmány előadás formájában a Magyar Olvasástársaság és a Hagyományok Háza XIII. Országos Népmese- konferenciáján hangzott el Pécsen, 2017. szeptember 22-én. (*A szerk.*)
2. Katonát idézi: Nógrády László: *A mese*. Bp.: Magyar Gyermektanulmányi Társaság, 1917. 51. p.
3. Boldizsár Ildikó: *A népmese*. In: Komáromi Gabriella (szerk.): *Gyermekirodalom*. Bp.: Helikon, 1999. 81. p.
4. Boldizsár Ildikó: *Mesepoétika*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 2004. 75. p.

5. Arany János: Eredeti mesék – bírálat. Szépirodalmi Figyelő, 1861, II. évf. 1. félév 1. sz. 7. p.
6. Uo.
7. Domokos Mariann: Gaal György mesegyűjteménye: Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból. Palimpszeszt, 2005, 11. évf. 24. sz. [online] [2017. 10. 11.] Elérhető: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/03.html#fnB62
8. Uo.
9. Idézi: Uo.
10. Idézi: Uo.
11. Idézi: Uo.
12. Idézi Uo. 244.
13. Kovács Ágnes: Benedek Elek és a magyar népmese kutatás. *Etnographia*, 1961, 72. évf. 3. sz. 430–443. p.
14. Kiss Mihályt idézi: Kovács 1961, 432. p.
15. Domokos Mariann: Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői. 242–278. p. In: Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklorról*. Bp.: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008.
16. Uo.
17. Kovács 1961, 432. p.
18. Kovács Ágnes: Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. XXXVIII. 1956.
19. Kovács, 1961.
20. Vargha Katalin: Források és rendszerezési javaslat a 19. századi magyar találósok antológiájához. 20. p. In: Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklorról*. Bp.: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008.
21. Erről lásd részletesebben: Domokos Mariann – Gulyás Judit: Az Arany-család mesékéziratainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról. *EtnoLore*, 2009, 11–77. p. [online] [2017. 10. 12.] Elérhető: <https://nti.btk.mta.hu/images/evkonyv/2009/domokosmarianngulyasjudit.pdf>
22. Arany Jánost idézi Domokos–Gulyás 2009. 34. p.
23. Voinovich Géza: Arany János életrajza III. 1860–1882. Budapest: MTA, 1938. 6. p.
24. Uo.
25. Kovács Ágnes: Arany Juliska és Arany László meséi. In: Novák László (szerk.): *Arany János tanulmányok*. Nagykovács: Nagykovácsi Arany János Múzeum Közleményei, 1982. II. 506. p.
26. Domokos–Gulyás 2009. 39–40. p.
27. Mailand Oszkár: Székelyföldi gyűjtés. Bp.: Athenaeum, 1905. XXVI.
28. Krenner Miklós (1905): Szépirodalmi szemle: Székelyföldi gyűjtés. *Erdélyi Múzeum*, 22. évf. 8. sz. 441. p.
29. Kovács 1961.
30. Berze Nagy János: *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-Megyéből*. Bp.: Athenaeum, 1906. XIX. p.
31. Kovács 1961.
32. Benedek Elekét idézi Kovács Á. 1961. 436. p.
33. Katona Lajost idézi Kovács Á. 1961. 436. p.
34. Uo.
35. Boldizsár 1999, 81. p.
36. Kovács 1961.
37. Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág I*. Bp.: Móra, 1988. 357. p.